

Lakatos'un Felsefesi ve Tarihyazım: Tımar Sisteminin İşlevsizleşmesi Örneği

The Philosophy of Lakatos and Historiography: The Example of The Tımar System Dysfunctionalization

ÖZGÜN KABACAOĞLU

Dokuz Eylül University

Received: 28.02.2023 | Accepted: 28.12.2023

Abstract: Imre Lakatos is a philosopher who profoundly influenced today's understanding of science, and his epistemology proposal has also affected history science. However, Lakatos is not well known in Turkish literature despite this global situation. Whereas, when we look at history science from the Lakatosian point of view, most of the problems related to historiography become easier to solve. One of these problems is whether the decay of old arguments will lead to the questioning of their scientific validity. In this respect, different research on the tımar system was examined in this study. The arguments in these studies were analyzed according to the Lakatos program, and the links between them were revealed. In this respect, it has been observed that the science of history has progressed cumulatively over time. This result is consistent with Lakatos' argument.

Keywords: Epistemology, historiography, Imre Lakatos, philosopher, tımar system.

Giriş

Günümüz epistemoloji ve metodoloji anlayışına büyük etkilerde bulunan çok yönlü filozof ve bilim adamı Imre Lakatos, yaptığı çalışmalarla bilimin tüm alanlarını ve özelde tarihi etkilemiştir. Nitekim aşağıda açıklanacağı üzere, Lakatos disiplinler ötesi bir anlayışla bilgi problemlerine yaklaşmış ve felsefesini bu perspektiften kurarak tüm disiplinleri kapsayan bir bilim anlayışı ortaya koymuştur.

Fakat bu önemi bir yana Türk akademi literatüründe özelde de Türk tarihyazımı ve tarih metodolojisinde adı nadir örnekler dışında anılmamaktadır. Nitekim yapılan araştırmada Divitçioğlu (Divitçioğlu, 2015, s. 26) dışında tarihle alakalı bir çalışmada Lakatos'tan açıkça yararlanan bir isme denk gelinmemiştir. Bu durum sosyal bilimlerin geneline de teşmil edilebilir. Yapılan incelemede Lakatos'un sosyal bilim çalışmalarında yöntemsel olarak kullanılmasıyla alakalı Yılmaz'ın (S. Yılmaz, 2015) çalışması dışında bir başka çalışmaya rastlanmamıştır. Bu minvalde de Lakatos'un Türkçe tarih çalışmalarında bir etkisi olsa da bu etki dolaylı ve araştırmacının bilinçsizce sahiplendiği bir etkidir. Yani Lakatos'un yöntem ve önerileri, Türk tarihçisinin ve genelde sosyal ve beşerî bilimcisinin bilinci dışındadır. Başka bir ifadeyle, Türk sosyal bilim yazınında Lakatosçu yaklaşımdan faydalanılmamakta, onun bilim yaklaşımı nadir örnekler dışında ele alınmamaktadır.

Nitekim Türkçe literatürdeki akademik tezler tarandığında da benzer durum devam etmektedir. Hatta Lakatos bir felsefeci olması rağmen, salt felsefi sorunları ele alan akademik çalışmalar içinde de kendisine oldukça az değinilmiştir. Lakatos hakkında ilki 1994 yılında savunulmuş olmak üzere sadece altı Türkçe tez vardır. İngilizce yazılmış olanlar da eklenirse sekiz teze ulaşılabilir. Bunlara sosyal bilimler yanında diğer bilim alanları da dahildir. Benzer biçimde dijital kaynaklardan ulaşılabilir Türkçe makalelere bakıldığında da Lakatos'la ilgili tüm makaleler sadece on bir tanedir. Dolayısıyla Türkçe literatürde tarih metodolojisine, özelde de sosyal bilim metodolojisine büyük katkılar yapabilecek bir yaklaşım es geçilmemektedir. Halbuki tarihin bilimselliği, zaman içinde açıklamalarındaki değişimleri gibi hususlar, özelde modernist bir ilim dalı olup olmadığı gibi problemler, narativ mi yoksa teorik tarih çalışmalarının

mı daha makbul olacağı gibi içinden çıkılmakta zorlanılan konular (bu sorunsallarla ilgili genel literatür için bakınız: Özlem, 2015), Lakatos'un bilim yaklaşımıyla çözülmesi kolaylaşacak hususlardır. Bu nedenle de Lakatos'u tanıma ve anlamanın ilk elden yöntemsel ve felsefi faydaları vardır.

Nitekim bu durum küresel literatürde keşfedilmiş olacak ki Lakatos hakkında çeşitli bağlamları içeren çalışmalar ortaya konmuştur. Bunlardan Forrai'nin (Forrai, 2002) ve Blaug'un (Blaug, 2010) çalışması tarihçilikle bağlantılı olmasıyla bu çalışmada anılmaya değerdir. Benzer biçimde Backhouse (Backhouse, 1993) da Lakatos'un araştırma programının sosyal bilimlerdeki bazı kuramsal çıkmazları başarıyla aşmayı sağladığını göstermesi bağlamında dikkati çekicidir. İlâveten Lakatos'u etkilemiş olan Popper ve Kuhn'un epistemolojik yaklaşımlarının Lakatos'un yaklaşımıyla sosyal bilim sorunları bağlamında karşılaştırılmasıyla alakalı da değerli çalışmalar mevcuttur (Forrai, 2002; George, 2016).

Bu bağlamda da Lakatos'un araştırma ve epistemolojik yaklaşımının sosyal bilim, özelde tarihyazımı süreçlerinde kullanılmasının faydalı olacağı öne sürülebilir. Nitekim okuduğunuz bu çalışmada da bu faydadan hareketle literatüre bir katkı konulması amaçlanmıştır. Bu amaçla da tarih araştırmalarına Lakatos'un yönteminin nasıl uyarlanacağı, onun yaklaşımıyla tarih çalışmalarına bakıldığında nasıl bir resim çıkacağı incelenmiştir. Bu inceleme vasıtasıyla da tarih bilimi içinde ortaya çıkan eski ile yeni savların birbiri ile olan ilişkisine ve çürüten eski savların bilimsel kimlik durumuna bakılmıştır.

Bu incelemenin yapılabilmesi için ise ilk olarak Lakatos'un ve onun yaklaşımının çalışma kapsamında açıklanması gereklidir. Bunun için de ilk olarak onu etkileyen ve var eden geçmişi açıklanmalıdır. Zira Lakatos'un felsefi bakışı, onu var eden çevreyle beraber anlaşılabilir. Nihayetinde aşağıda değinilecek olan hümanist yaklaşım da bu önermeyi savunur.

Bu bağlamda da bu çalışmada ilk olarak Lakatos'un geçmişi incelenecek, öne sürdüğü yaklaşımın hangi bağlamda ortaya çıktığına bakılacaktır. Ardından da bilim felsefesiyle alakalı kavramsal açıklamalar aktarılacaktır. Bu minvalde de Lakatos'un önermeleri açıklanırken anlaşılır olunmaya çalışılacaktır. Akabinde de sırasıyla Lakatos'un yaklaşımı ve bu yaklaşımın

tarih çalışmasına uygulanması incelenecektir. Bu incelemede ise Osmanlı tarihinde önemli bir değişim olan tımar sisteminin işlevsizleşmesi meselesi irdelenecektir. Zira bu meseleyi incelemiş tarihçilerin kronolojik sırayla gelişmiş olan farklı açıklamaları, bize önemli bir örnek vaka sunmaktadır.

Lakatos'u Anlama

Belli bir düşünceyi incelemek için iki yol bulunur. Bunlardan biri, söz konusu felsefi yaklaşımı dışsal koşullardan, yaklaşımı ortaya atan ve veya atanlardan bağımsız ele almaktır. Bu minvalde de felsefeyi ortaya koyanları göz ardı edip sadece fikirleri tartışmaktır. Bir diğeri ise felsefeyi ortaya koyanları da dikkate almak, fikri temelleri açıklarken bu fikirleri ortaya koyanları da açıklamaktır. Bu çalışmaya göre bu ikinci yöntem daha makbuldür. Zira fikirler, onları ortaya atanlar ve sonra tekrar kullanıp geliştirenlerle anlam kazanır. Nitekim bu bakış açısı hermeneutik analizlerin temelini oluşturur ve ilaveten hümanist görüş de metinleri böyle ele almayı daha doğru bulur (Kabacaoğlu, 2020b; Nauert, 2021, ss. 14-28).

Bu fikri duruşun yanı sıra Lakatosçu anlayışın kendisi de Lakatos'un tarihi serüveniyle birlikte gelişmiştir. Yani Lakatos'un tarihinden azade değildir. Zira Lakatos'un hayatı çok farklı katmanlara ayrılmış, bu katmanlar arası yaşadığı hayat içinde de tez-antitez-sentez biçimde hayatı gelişmiştir. Bu süreç ise diyalekt felsefenin kendisini bize sunmaktadır. Zaten Lakatos'un kendi de diyalekt felsefeden yararlandığını ifade etmektedir. Diyalekt felsefe ise yaşanan olayların ya da yapılan açıklamaların deneyci olmaktan ziyade rasyonel olarak ele alınmasıyla açıklığa kavuşmaktadır. Nitekim Lakatos da tarihin rasyonel ele alınımı öncelikli görür. Hatta bu anlayışını matematiğe de uygular. Nitekim matematik teorilerini ele alırken, çözümlemeye çalıştığı matematiksel kanıt ve çürütmeleri de diyalekt felsefeyle ele alır ve bunu tarihsel bir anlatımla gerçekleştirir. Tüm bu süreçlerde matematiğin gerektirdiği üzere deneyciliği dışlamak zorunda kalarak rasyonel yöntemle konuya yaklaşır (Lakatos, 2020, s. 13).

Bu minvalde de Lakatos rasyonalist bir tarih görüşünü savunmaktadır. Ona göre dün olanlar bugünü etkilemektedir. Bu bağlamda da onun görüşleri zaten içinde bir tarihyazımını barındırmaktadır. Bu görüşün temelinde de diyalekt ele alım bulunmaktadır. Bu ise yukarıda değinildiği

gibi onun hayatındaki diyalekt gelişimle ilişkilidir. Zira Lakatos'un doğduğu günden itibaren hayatı çeşitli çelişkilerle başlamıştır (Musgrave & Pigden, 2021).¹ Örneğin kendisi bir Yahudi'dir. Bu ise onu daha ilk elden bir azınlık yapmaktadır. İlaveten Macaristan Debrecen'de doğan Lakatos'un yaşadığı bölge tarihsel misyon anlamında, geniş Macar Katolikliği karşısında Protestanlığın kalesidir. Bu durumsa, bölgenin bir antitez olmasına neden olmuştur. Bu bağlamda da Lakatos'un Yahudiliği bu coğrafyada üçüncü bir alternatifin mümkünlüğünü, yani Katolik tez – Protestan antitez karşısında üçüncü bir kimliğin var olabileceğini yani bir gri olanın mümkünlüğünü göstermiştir. Bu mümkünlük ise Lakatos'un tüm hayatını iyi ve kötüsüyle şekillendirmiştir. O daha hayatının başında bir gri alanda, bir sentez halinde kendisini bulmuştur.

Fakat Lakatos'un yaşadığı dönem, din dışı olanın yani laik ideolojilerin dönemidir. Lakatos da dini kimliğinden azade bir ideolojiyi seçmiştir. Nitekim 1. Dünya savaşının hemen bitiminde, 1922'de doğan Lakatos, gençliği içinde Marksist fikirleri benimsemiş ve 2. Dünya Savaşında Naziler Macaristan'ı işgal edince direnişe katılmıştır. Savaş sonundaysa Marksist fikirleriyle ülkesindeki siyasi mücadeleye aktif bir biçimde devam etmiştir. Marksizmi siyasi aktivizmle birlikte benimsemesinde ise bu fıkırın temelinde yer alan diyalekt felsefenin önemli bir yeri olsa gerektir. Zira yukarıda da ifade edildiği üzere Lakatos'un hayatı, tez ve antitezler arasında sıkışma ve bu sıkışmaya karşı bir nevi griyi aramaktır. Onun Macaristan'daki siyasi hayatında da bu yoldaki mücadelesi belirleyici olmuş olmalıdır. Zira unutulmaması gerektiği üzere Marksizm, din ve ırk üstü bir sentezi kimlik olarak temelini alır. Lakatos da Yahudi kimlikli bir azınlık olarak Macaristan'da buna ihtiyaç duymuş olmalıdır.

Bu bağlamda da belli bir ihtiyaç sonucunda Marksizme meylettiğini öne sürebileceğimiz Lakatos, kendi tarihi sürecin sonucunda bilimsel arayışlarından azade biçimde girdiği Marksist ortamdan nihayetinde bilimsel çalışmalarına sirayet edecek biçimde etkilenmiştir. Bu etkilenme de onun olgunluk yaşlarındaki bilimsel çalışmalarını yönlendirmiştir. Nitekim Lakatos'un hayatının ikinci döneminde bulunacağı bilimsel muhit

¹ Lakatos'un hayatı ile ilgili bilgiler buradan alınmıştır. Aksi belirtilmedikçe kaynak için buraya bakınız.

olan Londra'da deneycilik ve tümevarım yaklaşımı baskındır. Lakin Lakatos bu baskınlık karşısında tümdengelimci rasyonel metotları savunmuştur. Nitekim Lakatos'a bir rasyonalist demek abartılı olmayacaktır (Feyerabend, 1975, s. 1). Zaten Marksizm de esasında tümdengelimci yaklaşımı savunmaktadır ve bu haliyle bir tür rasyonalist iddiadır. Bu minvalde de Lakatos arka planda bir tür Marksist felsefeye dayanan bilimsel – felsefi bir alt yapı ile Londra'ya ulaşmıştır. Burada ise iki büyük isim, Kuhn ve Popper ile karşılaşmıştır. Onların etkisi empirist – tümevarımcı bir anlayışı yansıtır. Böylelikle de Lakatos, Marksizm ile tümdengelimciliği benimsediği ilk devre yaşamının akabinde şimdi İngiliz empirizmi ile karşı karşıya kalmıştır. Bu karşılaşma ise yeni bir sentez gerekliliğine zemin oluşturmuştur. Böylelikle de bu çalışmada da konu edilen yaklaşıma Lakatos'u götüren sosyo-psikolojik zemin oluşmuştur.

Bu minvalde de Lakatos'un epistemoloji ve metodolojiye yaklaşımı, iki karşıtı birlikte ele alma, ortak bir zeminde farklı yaklaşımları buluşturmaktır. Aşağıda detaylandırılacağı üzere Lakatos'un çalışmaları, aşırıları törpüleyen ve ortak bir imkânı açıklayan bir felsefi pozisyonudur ve bu haliyle programının ele alınması onu daha anlaşılabilir kılacaktır.

Kavram ve Yöntemsel Açıklamalar

Dikkati çekeceği üzere yukarıda kimi kavramlardan bahsedilmiş ama bunların açıklaması yapılmamıştır. Bu kavramların ne olduğu hususu ise adı anılan filozofların görüşlerini aktarabilmek için elzemdir. Buna göre ilk olarak açıklanması gereken kavram bilim felsefesidir. Bilim felsefesini; *“bilim dediğimiz etkinliğin amaç, yöntem ve kavramsal yapısını mantıksal çözümlemeyle belirleme, ayırıcı özelliklerini ortaya koyma girişimi olarak niteleyebiliriz.”* (Yıldırım, 1997, s. 287).

Bu açıklamaya göre bilim filozoflarının amacı bilimin ve bilimsel bilginin ne olduğu konularıyla ilgilenmektir. Bilim felsefesine kafa yoranlara göre bilimsel bilgi, başka bir ifadeyle gerçeğe bizi götüren bilgi için iki temel kaynak bulunmaktadır. Bunlar gözleme dayalı bilgi edinme ile akılsal düşünme üzerine bilgi edinmedir. Fakat bu genel kabul bir yana, bazı araştırmacılara göre üçüncü bir imkân da mevcuttur. Buna rasyonel sezgisellik ya da kısaca sezgisellik denilir (Markie, 2013). Bu imkan,

metafiziksel keşif-rüya tarzı tipleri ismi nedeniyle çağrışırsa da modern bilime uygun, rasyonalist bir bilme imkanıdır. Lakin bu imkanla alakalı tartışmalar da mevcuttur ve niteliği konusunda tam bir görüş birliği yoktur. Fakat Jung arketipleri ile birlikte ele alınırsa daha kolay kavranabileceğini söylenebilir. Nitekim bu arketiplerden anlaşılabilmesi üzere sezgisel rasyonellik bir yetenek işidir. Her insanda az çok bulunur ama bazılarında daha fazladır. Maddi dünyayı maddi tecürebelerle ama son kertede tümdengelimci bir metotla kavramakla da horistik imkandan ayrışır (Beytur, 2017, s. 33). İlâveten Aristoteles de bu bilme yaklaşımını benimsemiştir (Arslan, 2019, s. 117).²

Fakat son kertede genel kabule gören bilimsel bilgiye yaklaşım konusunda entelektüeller, rasyonalist ve empiristler olarak ikiye bölünmüştür. Birincileri mantıksal yöntemle bağlı akılsallığı, ikincileri ise gözlemi ön plana almıştır. Bunlardan mantıksal yöntemle bağlı akılsallık ise temelde Aristoteles mantığını dikkate almaktadır. Aristo'nun sistemi, neden - sonuç zincirlerinin kurulduğu, mantık tekniği ile ortaya konan tümdengelimci bir rasyonel bilme imkanı olarak anlaşılabilir (Alpay, 2017, ss. 81-90). Nitekim Lakatos da bu imkanı önemser ve programında ön plana koyar. Ona göre bilimsel önerme, neden - sonuç bağlarını ortaya koyan önermedir (Lakatos, 2014, s. 45). İkinciler ise bilgiye deney ile ulaşılabilmesini, deneylerin sonucunda tümün açıklanabileceğini kabul ederler. Bu haliyle onlar tümevarımcıdır.

Nihayetinde bu iki ayrı görüşe göre durum şöyledir; empiristler hakikate³ ulaşmak için deneyi önceler. Onlara göre insan ancak deneyerek gözlemleyerek doğayı anlayabilir ve açıklayabilir. Rasyonalistler ise haki-

² Bu çalışmada rasyonel sezgisellik imkanının Lakatos'u anlamak için kullanılabilmesini iddia etmekteyim. Aşağıda bu yaklaşım görülebilir.

³ Hakikat ile gerçeklik arasındaki kavramsal ayırma dikkat etmek gereklidir. Buna göre hakikat insanın bilme imkanlarını kullanıp gerçeğe ulaştığında bulunduğu şeydir. Gerçek ise insanın bilgisinden bağımsız var olan şeydir. Yani insan gerçeğe ulaşmasa da gerçek gerçektir. Hakikat ise insandan bağımsız olarak var olamaz. Bilim felsefesi için de mesele hakikate ulaşıp ulaşılamayacağıdır. Örneğin postmodernistler ya da Gazali gibileri hakikate ulaşamayacağını söyler (Alpay, 2017, ss. 24-28).

kate ulaşmada en güvenilir yolun akıl olduğunu söylemektedir. Bu minvalde de bu iki ayrı bilme imkânı, hakikate ulaşmada iki ayrı yaklaşımı önceler. Tümdengelimci olan rasyonalistler, hakikati bir bütün olarak mantık tekniği ve bunla eklemli rasyonalist düşünceyle kavrar, sonrasında da tekil olayları bu genel çerçeve ile değerlendirir. Deneyci tümevarımcılar ise hakikate ulaşmak için ilk olarak tekil olayları inceler, bu tekil olayları birleştirerek genel bir resme ulaşırlar. İlk başlarda ise bu iki grup keskin biçimde diğerinin bilgiye ulaşma yaklaşımının meşru olmadığı söylemiştir. Lakin zaman içinde daha ılımlı olanlar ana akım olmuştur. Bu haliyle iki taraf birbirini kabul etmiştir. Nitekim Popper de Şafak Ural'ın dikkatimizi çektiği üzere rasyonalistleri tamamen dışlayan endüksiyon yanlısı empiristleri eleştirir. Ona göre deney, teorilerin çerçevesinde yapılır (Popper, 1998, s. 12).

Teori ise bilme imkanlarıyla kavranan hakikatin, belli bir sistem ve akademik tarz altında anlatılması, açıklanması ve ilgili araştırmaların ne tarzda sürdürüleceklerini belirleyen şeydir. Örneğin evrim teorisi böyle bir örnektir. Evrim teorisinde genel bir tüm, yani buradaki örneğe göre evrimle ilgili evrensel bir bütün görüş mevcuttur. Bu görüşe eşlik eden belirli öncül kabuller vardır. Örneğin doğal seleksiyon kanunu bir öncül kabul edilmiş bir bilimsel kanundur. Bu kanunun üstünde ise bir evrim teorisi mevcuttur. Benzer biçimde Newton fiziki de bir kuramdır. Bu kuramın altında çeşitli a priori yani önden kabul edilmiş kanunlar bulunur. Misal, yer çekimi kanunu böyle bir şeydir. Lakin bu ön kabuller, Kuhn'a göre birer dogmadır. Lakatos ise bu görüşe karşı çıkmıştır. Sentezci çalışmasında ön kabullerin rasyonel çıkarımlar olduğunu öne sürmüştür (Lakatos, 2014, ss. 267-304). Bu rasyonel çıkarımlara da yukarıda değinildiği üzere, Aristoteles'in de yararlandığı sezgisel rasyonel düşünme süreciyle ulaşıldığı söylenebilir.

Açıklanan bu kavram ve yaklaşımlar ise bilim felsefesinin ele aldığı problemleri oluşturur. İlaveten tüm bilimsel disiplinler bu bilme imkanları ve yaklaşımlarıyla birlikte iş görür ve hakikate ulaşmaya yani gerçeği kavramaya çalışır. Dolayısıyla tarihçi de bunların içindedir. Örneğin tarihçi de deney yapar. Lakin tarihçinin deneyi arşiv belgelerine bağlıdır. Arşiv belgelerinin yorumlanması, bu yorumlamada ilk olarak bir kuram ve

kanunları mı ele alacağı yoksa sadece arşiv belgelerini mi ilkin inceleyeceği ise onu tümevarımcı ya da tümdengelimci yapacaktır.

Bu haliyle tüm bilimsel disiplinlerde çalışanlar gibi tarihçi de bir bilim insanı olarak belirli metotları ve felsefi yaklaşımları takip edecektir. Burada tarihçiyi bir safсата⁴ üreticisinden ayıran nüans; Gilderhus'un (Gilderhus, 2014, s. 109) ifadesiyle, tarihçinin geçmiş hikayelerden çalışmasını inşa ederken kendisini akıl ve mantık kurallarına uydurması, bu kurallara uygun çalışmasını da arşiv belgeleri gibi maddi olarak ortada duran birincil kaynaklara dayandırmasıdır. Gilderhus'un bu ifadesiyle ortaya koyduğu bilimsel yaklaşım da bir sentezci yaklaşımdır. Zira Gilderhus hem akılsal imkanı hem de arşiv belgelerini yani deneyi baş köşeye koymaktadır. Lakatos'da ise bu yaklaşımın disiplinler ötesi ve daha kavramsal – metodolojik ifadesini bulmak mümkündür.

Lakatos'un Bilimsel Programı

Yukarıda değinildiği üzere Lakatos çok kimlikli bir dünyada yetişmiş, dahil olduğu Marksist ideolojinin etkisiyle sentezci bir düşünce olan diyalekt yöntemi benimsemiştir. Bu geçmiş durumu da onun Londra'daki hayatını yönlendirmiş, Londra'da karşılaştığı ve fikirlerinden etkilendiği Popper ve Kuhn'ı da sentezci bir anlayışla karşılamış, onların fikirlerini diyalekt yöntemiyle yeni bir yere taşımıştır. Nitekim Dusek (Dusek, 2015) de bu tespiti katılır. Müellife göre de Lakatos'un Macaristan geçmişi, onun gelişiminde ilk elden belirleyici olmuştur. Onun bu ilk döneminde karşılaştığı başta Hegelci Marksizm olmak üzere fikirler, Anglo-Amerikan bilim anlayışına sentezci bir biçimde yaklaşmasına ve bu yeni dünyaya bu fikirleri kazandırmasına vesile olmuştur. Bu haliyle Lakatos, gri alanda yer almış ve diyalekt felsefeyi baş köşede tutan bir filozof olmuştur.

Aslında Lakatos'un bilime yaklaşım ve yöntemi, temelde teorik doğa bilimleri ve özelde de fizik ile şekillenmiştir. Bu alanlarda aldığı eğitim,

⁴ Safсата; neden - sonuç zinciri ile kurulmayan, çoğunlukla sonuçla neden açıklayan önermedir (Alpay, 2017, ss. 101-104). Aşağıda görüleceği üzere Lakatos'a göre de bilimsel önermeyi safساتadan, hurafeden ve benzeri bilim dışı söylemlerden yani sahtebilimden ayıran nüans, sonuçtan nedene giden önermelerdir. Bu önermeler bilimden çıkılmasına ve sahtebilime gidilmesine neden olur.

ona ilk bilimsel bakışını kazandırmıştır. Dolayısıyla o ilk başta bir doğa bilimcisidir. Lakin bir doğa bilimcisi olmanın yanında matematik alanında da önemli çalışmaları olmuştur. Bilhassa matematik alanında yazmış olduğu makalesi (Lakatos, 2020) onun disiplinler ötesi bakışını gösterir.⁵ Yani Lakatos, her ne kadar deneyci doğa ilimlerinde önemli bir eğitim almış olsa da teorik-rasyonel matematik anlayışı da iyi özümsemiştir. Ayrıca çalışmasına tarihsel bir düzlem katması da onu bir hezârfen yapmıştır. Nihayetinde de bu beslendiği alanlara, Macaristan'da deneyimlediği politik kariyer de eklenince, düşünce dünyasına Marksizm katılmış ve Lakatos, bu birbirinden ayrı görülen alanları zihninde birleştirip diyalekt biçimde yaklaşmıştır.

Bu bağlamda da Lakatos'un bakış açısı, teorik ve deneyci bilim görüşlerinin bir ortaklığına dayanır. Ayrıca o sosyal bilim teorisi olarak yaygınca bilinen Marksist teoriyi de bilerek sosyal bilimlere de göz kırpar. Tam anlamıyla bir kesişim noktasında yer alır. Bu çerçevede değerlendirilebilecek olan Lakatosçu yaklaşım ise bizzat Lakatos tarafından özel bir isimle; Bilimsel Araştırma Programları Metodolojisi adıyla tanınmıştır. Bu isim altında açıkladığı yaklaşımla da bilimsel bilginin mahiyeti, bilimde tütendengelim ile tümevarım yaklaşımlarının hangisinin makbul olacağı ve neden öyle olduğu, bilim – sahte bilim konuları gibi çeşitli epistemolojik ve bilimsel etik meseleye değinmiştir.

Buna göre Lakatos'un iddiasıyla, bilimde esas olan metot değildir. Yani bir bilgiyi-savı bilimsel yapan onun nasıl bir metotla oluştuğu değildir. Metot tali bir değişkendir. Asıl olan metodolojidir. Bu görüş ise açıklanmaya muhtaçtır. Lakatos da bu açıklamayı detaylıca yapmaktadır. Ona göre, bir bilimsel bilgiyi bilimsel yapmak için esasında bir yol izlenir. Bu yol bütüncül bir şeydir. Metot ise bu yolun sadece bir aşamasını oluşturur. Nitekim bir bilimsel bilginin üretilmesi için kuram, savın öne sürülmesi, tümevarım ya da tütendengelim yaklaşımından hangisinin seçileceği gibi çeşitli değişkenler araştırmacı tarafından belirlenir. Bunların yanına da metot eklenir. Dolayısıyla bilimsel bir araştırmanın sadece bir kısmını metot oluşturur. Üretilen bilgi türünün bilimselliğini de sadece metodun

⁵ Lakatos bu eserinde mantıkçı argümanla tümevarımcı deneyciliği bileştirir. Bunu tarihsel bir zemine oturtur. Bu haliyle de bir tarihyazımı da eserde mevcuttur.

tain ettiğini söylemek bu nedenle yanlıştır (Lakatos, 2014, ss. 317-349 vd.).

Nitekim Lakatos düşüncesinin adını da Bilimsel Araştırma Programları Metodolojisi koymuştur. Bu ad da aslında ilk elden metodolojinin önemini açığa çıkarır. Lakatos'a göre esas olan bilimsel araştırma programıdır. Bu programın niteliğini de metodoloji bize gösterir. Bu kelimelerin tam anlamı Ankara Üniversitesi'ne göre şöyledir; *“metot bir gerçeğe ulaşmak için tutulan mantıklı fikir yolu, metodoloji ise yöntemleri ve bunların bilimlerle ilgili olanlarını deneysel olarak inceleyen mantık kolu demektir.”* (Eroğlu, y.y.) Görüleceği üzere metodoloji, bilimsel yöntemleri daha geniş planda ele almakla ilgilidir.

Buna göre Lakatos, bilimsel bilgi üretiminde esas olanın çok yönlü inceleme olduğu görüşünü ortaya koyar. Yani Lakatos, bilimsel bilginin meşruiyetinin sadece tek bir metotla anlaşılacağı görüşünü reddeder. Meşruiyetin, metotların uygulandıkları disiplinler ve buna bağlı kuramlarla bağlantılı olarak incelenmesiyle anlaşılabilirliğini yazar. İlaveten Lakatos'a göre tümdengelimci-rasyonel önermelere sahip teoriler ile deneyci-tümevarımcı yöntemler birlikte ele alınmalıdır. Zira farkında olunsun veya olunmasın her bilimsel araştırmacı aslında bu ikisinden de beslenir. Örneğin Newton böyle biridir. Her ne kadar onun fizik bakışının belirli deneylerle ve buradan hareketle tümevarımla oluştuğu söylene ve bir empirist Newton metodunun varlığı ifade edilse de aslında Newton'un görüşlerini temellendiren ve ortaya çıkaran şey onun topyekûn bilimsel araştırma yaklaşımıdır. Bu yaklaşımda deneycilik yanında güçlü bir tümdengelimci rasyonalizm de bulunur (Lakatos, 2014, ss. 317-349).

Nitekim Newton, Einstein ve Kopernik gibi bilimde devrimsel yeniliklerine imza atmış düşünürlerin savları bir yandan tümevarımcı deneysel çıkarımdan beslenir ve deneysel kanıtları içinde barındırarak önermelerini kurarken, diğer taraftan da a priori kabul edilmiş bazı çıkarımlara dayanır (Lakatos, 2014, ss. 267-304). Bu ön kabuller ise adı konulmuş olsun ya da olmasın bir çeşit kendine has Aristotelesçi yaklaşımla oluşur (Feyerabend, 1975, s. 5) ve belirli teorik sınırlara dayalı olarak savın merkezinde yer alır (DiCicco & Levy, 1999, s. 686). Bu varsayımlara dayanan teoriler ise tekil konuların tümdengelimci bir yaklaşımla ele alınmasına yarar. Bu minvalde

de Lakatos'a göre tüm bu önemli ve tarihte bilimsel gelişim açısından devrimsel etkilere neden olmuş düşünürler, esasında bir yanıyla deneyci tümevarımcı yaklaşımı esas alırlar ama diğer yandan da tümdengelimci rasyonel yöntemle ulaşılmış kuramlara dayanırlar. Yani aslında bunlar birer sentezdir (Lakatos, 2014, ss. 29-156).

Bu yaklaşımla Lakatos, Popper'ın bilimsel bilgiyi ele alımı olan yanlışlamacılığına da bir eleştiri getirir (Avşar, 2021, s. 2). Ona göre eğer bilgi sadece yanlışlanabilen, yani deneyle test edilebilen bir şeyse, o zaman görelilik kuramı ya da gezegenler arası çekim gibi çoğu bilimsel önerme, bilim dışı kalır. Zira bunlardan birçoğu ortaya çıktıkları zaman test edilememiştir ve hatta halihazırda Einstein'ın bilimsel sonuçlarının çoğu da deneyle test edilememektedir. Ama bunlara bilimsel değildir demek de komik olacaktır. İlaveten Einstein'ı savunmak zorunda kalacak birisi astroloji gibi sahtebilimleri de savunur hale gelecektir. Zira deney olmadan bilimsel bilgi olabilir demek noktasına gelecek savunucu, böylelikle astroloji gibi alanları da savunur hale düşecek ya da dolaylı olarak astroloji gibi sahtebilimleri savunanlara meşruiyet kazandıracaktır. Lakin deney olmadan da bilimsel bilginin ortaya çıkabileceği görüşü kabul edilirse, sahtebilim ile bilim arasında daha sağlam bir ayırım yapılmasına da imkan oluşacaktır (Lakatos, 2014, ss. 19-28 ve 224-266).

Fakat yine de Lakatos, Popper'ın yanlışlamacılığına tamamen karşı çıkmaz. Aslında temel hedefi yanlışlamacılığı geliştirmektir. Yani bu meselede de gri olanı aramaktadır. Nitekim Lakatos'a göre araştırmacı bilimsel bilgiyi pratik olarak olmasa da teorik olarak test edebilir olmalıdır.⁶ Lakatos, bu halde ilgili önermenin bilimsel olduğunu söyler. Düşünürümüze göre ayırıcı olan halihazırdaki imkan değildir, teorik imkandır. Halbuki Popper, deneyin teorik planda imkân dahilinde olup olmamasıyla değil fiiliyatta deney yapılıp yapılamayacağıyla ilgilenir. Bu noktada da Lakatos, bilimsel bilgide teorik imkânı, özelde matematiksel imkânı ön plana çıkarır. Ayrıca Lakatos'a göre zaten bilimsel araştırma deney dışı olan rasyonel çıkarımları da kapsar. Halbuki sahte bilimin deney dışı önermeleri rasyonel değildir. Zira önermeler sonuçtan nedeni açıklar,

⁶ Karadeliğin varlığını test edemeyiz ama teorik olarak varlığını çıkarsayabiliriz. Birgün teknikler gelişince de test edilebilir hale gelecektir.

halbuki sahtebilim önermeleri mantık dizilimlerini bozarak sonuçtan nedene gider. Dolayısıyla ana ayırıcı deneyden ziyade mantık tekniğine göre oluşan farklılık olmalıdır (Lakatos, 2014, s. 45).

Bu noktada ise Kuhn'un görüşleri ile karşılaşılan safhaya gelinir. Zira Kuhn her ne kadar astroloji gibi alanları bilimden saymasa da onları da gerekli görür. Kuhn'a göre bir şeyin bilimden sayılması, onun toplumda düşüncesi dinlenir çoğunluk tarafından kabul edilmesiyle alakalıdır. Yani astrolojiye bilim değildir dendiği için bilim değildir. Nitekim Kuhn'a göre Batlamyus ile Kopernik'in evren tasvirleri, yani Dünya ve Güneş merkezli evren ele alımları temelde bir inanca bağlıdır ve bu inancın çoğunluk tarafından kabul edilmesiyle alakalıdır. Yani esasında bir tümdengelimci ya da tümevarımcı hakikati kavrama imkânı, evrensel doğal kanunu bulma ihtimali hiçbir zaman mevcut değildir ve olmayacaktır. İnsan aklı, gerçekliği anlayamaz (Uçar, 2018).

Böylelikle Kuhn her türlü rasyonel teoriyi anlamsız kabul eder. Hatta filozofun bu görüşlerini kabul edenlere göre mantıkçı empirizm yok edici halde sarsılmış hatta ölmüştür (Öztürk, 2012, s. 175; Reisch, 1991, s. 264). Nitekim Kuhn, insanlığın bilimsel devrim yaşadığını, rasyonel bir ilerleme ile aydınlandığını kabul eden Alman idealizmini ve Fransız Aydınlanmacı bakışı da ayrı ayrı eleştirir. Kuhn'a göre insan düşüncesi zaman içinde çeşitli olaylarla sürekli değişir. Bilim de bundan nasibini alır. Net bir ilerleme yoktur ve paradigma değişimleri de böylelikle yarını belirsiz bir değişim dinamiği arz eder, dogmalara dayanır ve dolayısıyla gerçekliği açıklamaktan uzaktır. Bu görüş nihayetinde hem deney hem de aklın evreni anlamasının mümkün olmadığı noktasına bizi götürmektedir. Böylelikle de postmodern düşünceye bizi vardırmaktadır. Bu görüşe göre, gerçeklik anlaşılamaz (Fuller, 1992).

Lakin Lakatos, Kuhn'un bu görüşlerine karşı bir duruş sergiler. Filozofa göre insanların kabul etmedikleri fikirler de bilimsel olabilir. Başka bir ifadeyle, *"çoğunluğun dışladığı fikir bilimsel değere sahip olabilir."* (T. E. Yılmaz, 2018, s. 61). İlaveten Lakatos görüşlerini matematik teorisi çerçevesinde gösterdiği çalışmasında şu şekilde belirtir; tarihten beri var olan ve şüpheli olarak andığı düşünürlerin görüşlerini bize tanıtır. Ona göre şüpheli aslında bazı konularda haklıdır. Zira eğer dikkatlice yaklaşı-

mazsa bilimin ele alımında rasyonalistler kendi dogmalarını yaratmaktadır. Lakin deneyle tahkim edilen bir araştırma programı takip ederlerse, bu sefer de dogmalar oluşmaz ve ortaya konan çalışma akla uygun, hakikatte bizi ulaştırıcı olur (Lakatos, 2020, ss. 10-13). Nitekim Lakatos'a göre bir araştırma programı şöyle kurulur:

İlk olarak bir temel-çekirdek belirlenir. Bunlar a priori kabullerle oluşur ve rasyonel çıkarımlardır. Rasyonel çıkarımı dogmadan ve sahtebilim tezlerinden ayıran ise bu çıkarımların araştırmacının kendisi tarafından sürekli zihinde kontrol edilmesi, yeniden değerlendirilmesidir. Bu sürekli değerlendirme, zihinde düşünen aklın bilinçaltından sürekli kurduğu geçmişten itibaren öğrendiği şeylerle oluşturduğu neden – sonuç zincirlerinin kurulmasıyla gerçekleşir. Yani rasyonel sezgisel bir süreçle vuku bulur. İlâveten sahte bilimin önermeleri ve a priori kabulleri, neden-sonuç ilişkisinde sonuçtan nedeni açıklar. Bu ise rasyonel mantıksal metoda aykırıdır. Sadece nedenden sonuca gidilen yöntem ve bu yolla üretilen çıkarımlar rasyonel ve dolayısıyla bilimseldir (Lakatos, 2014, ss. 29-156).

Çekirdeğin rasyonel çıkarımla kurulması sonrasında ise deneyci-tümevarımcı yöntemlerle bu çekirdeğe koruyucu bir kuşak eklenir. Ya da başka bir ifadeyle bilimsel araştırma programı koruyucu bir kuşakla tahkim edilir. Böylelikle teori; deneyci – yanlışlamacı yöntemlerle sağlamlaştırılır. Bu koruyucu kuşak ayrıca programın çekirdeğinin dünya pratikleriyle uyumlu olarak sunumu için oluşturulur. Pratik konularla ilgili değişiklikler bu kuşak içinde yapılır (Avşar, 2021, s. 84; Lakatos, 2014, ss. 92-95). Bu minvalde de temeldeki sezgisel rasyonalist a priori kabuller ve bağlı kuramsal rasyonel çıkarımlar, ampirik bulgularla güçlendirilmiş olur. Zaman içinde ortaya çıkan yeni gözlemsel bilgiler de bu kuşak modifiye edilmek suretiyle programa dahil edilme imkanına ulaşılır.

Lakatos'a göre bu çalışma biçimi tarih boyunca takip edilmiştir. Bu programa göre yapılan çalışmalar tutarlı sonuçlar çıkarmış ve yayılmıştır. Fakat sonunda bu düzende yapılan her program da sürekli devam edememiştir. Bir noktada marjinal yeni bulgular çekirdeği eritmiş ve yerini yeni çekirdekler ve dolayısıyla yeni programlar almıştır. Bunun nedeni eriyen çekirdeğin bilimsel olmaması değildir. Ya da Kuhn'un iddiasındaki gibi insanların şahsi görüşlerinin çalışmaları yönlendirmesiyle alakalı bir sorun

da değildir. Olan şey, zamanla insanlığın ilerlemesi ve hem daha iyi deney imkanlarına ulaşması hem de eski sorulardan ve cevaplardan kaynaklı olarak her kuşağın daha derinlemesine düşüncelere dalması, daha ileri çıkarımlar yapmasıdır. Bu süreç bilimin, rasyonel yeniden inşalarla ilerlediğini göstermektedir (Özsoy, 2018, s. 217 vd.).

Bu yeniden inşalar ise temelde eskinin kanunları ve teorilerinden beslenir. İlâveten yeniden inşalar, eski program ve kuramları iyileştirmek ya da karşı çıkmakla var olur. Böylelikle her yeni teori, eski teoriden beslenir. Bu da aslında Lakatos'un tarihsel bir görüşe sahip olduğunu gösterir. Lakatos'a göre bilimsel bilgi katlanarak artmaktadır. Eski teoriler ortadan kaybolurken yenilerini beslemekte ve böylelikle topyekûn insanlık bilinci ve bilgi miktarı akılcı biçimde yükselmektedir (Lakatos, 2014, ss. 170-223).

Bu noktada son olarak Lakatos'un iyi ve kötü araştırma programlarından bahsetmek de gerekir. Ona göre kötü programlar ilk başta rasyonel bir çekirdeğe sahipmiş gibi görünür. Lakin aslında onlar sonuçtan neden bulan bir sakat-safsata üreten teoriye sahiptir. Dolayısıyla çıkarımları boşa düşer, sürekli yalanlanır. Bu tarz programlar ise bizi ilerlemeyi sağlayan programın farkına götürür. İyi programların ilerlemeyi sağlamasındaki neden, kendisinden önceki kuramdan daha fazla soruya cevap verebilmesiyle alakalıdır. Yani bir önceki teori bazı sorulara cevap veremeyerek çökmüş ve bu yeni teori onun çözdüğü soruları çözerken yenilerini de çözmüştür. Böylelikle de gelecek tahminlemesinin daha başarılı olmasına imkân sağlamaktadır. Nitekim Lakatos'a göre bilimin en önemli görevi de geleceği daha iyi tahmin edebilmesidir.

Lakatosçu Yaklaşım ile Tımar Sisteminin İşlevsizleşmesi Meselesi

Tarihçilerin geneli tarafından kabul edildiği üzere Osmanlı Devleti 16. yy. sonlarına kadar klasik adı verilen bir sistem altında yaşamıştır. Bu sistem çerçevesinde işleyen devlet mekanizması da bilindik büyük askeri-siyasi-sosyal yayılmasını gerçekleştirebilmiştir. Osmanlı Devleti'nin başarıları olmasına neden olan klasik sisteminin merkezindeyse tımar sistemi bulunmaktadır. Zira tımar sistemi askeri, ekonomik ve güvenlik gibi çokça alanda etkili bir kurumdur. Lakin bu önemi bir yana tımar kurumu, geç

16.asırdan başlamak üzere 17. yy. içinde peyderpey önemini kaybetmiş ve zamanla uygulamadan kalkmıştır. Bu kurumun sistem içindeki kilit pozisyonu ise 17. yy. içinde klasik döneme geri dönülmesi için kalem oynatanlarca tekrar tekrar tespit edilmiştir. Klasik sistemin geri döndürülemezliğini fark eden düşünürler ise tersi bir pozisyon almışlar, en başta da tımar uygulamalarının çağ dışı kaldığı yorumunu yapmışlardır. Kaynaklardaki bu iki ayrı bakış açısı ise sonuç olarak tımarın Osmanlı devlet yapısındaki hayati konumunu anlamamıza yaramaktadır (Kabacaoğlu, 2020a).

Nitekim günümüz tarihçileri de tımar uygulamalarının devlet içindeki yerini ve önemini teslim etmekte, devletin uzun dönemli değişimini tımar sisteminin değişimiyle birlikte incelemektedir. Bu incelemeler içerisinde ise zamanla farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Buradan hareketle de tımar sisteminin işlevsizleşmesi meselesinin farklı ele alım biçimleri ve bu alımların zaman içindeki gelişimi, Lakatos'un görüşlerini tarih ilmine tatbik etme şansını bize tanımaktadır.

Bu minvalde ilkin Barkan ve Akdağ'a bakmak kronolojik olarak daha faydalı olacaktır. Nitekim Akdağ'a (Akdağ, 1995) göre fiyat devriminin ekonomideki etkileri, devlet yöneticilerinin vergi taleplerini ve tımar sisteminin niteliğini dönüştüren bir mahiyette olmuştur. Benzer biçimde Barkan (Barkan, 1970) da fiyat devriminin tımar sistemini dönüştürdüğünü ifade etmiştir. Onlara göre tımar sisteminin işlevsizleşmesinin nedeni o dönemde yaşanan yüksek enflasyon dalgasıdır. Bu savın Lakatosçu yaklaşımla açıklanması ise şöyledir; ilk olarak Barkan ve Akdağ ayrı ayrı fiyat devrimi kuramını, araştırma programlarının çekirdeğine yerleştirmiştir. Yani onların araştırma programlarının çekirdeğinde rasyonel yöntemle oluşmuş fiyat devrimi teorisi yer alır. Bu teoriye göre Amerika kıtasından gelen büyük gümüş miktarı, Avrupa içinde büyük bir enflasyon dalgası yaratmıştır. Yani neden; artan gümüş miktarı, sonuç; enflasyondur. Müelliflerin bu kabulünün temelinde de iktisat ilmi içinde rasyonel sezgisellik neticesinde a priori kabul edilmiş olan miktar teorisi yer alır. Bu teoriye göre ceteris paribus altında gümüş miktarı artışının, gümüşün reel değerini düşüreceği ön kabulü ile tez kurulur. Nitekim ceteris paribus, tarihte tekil bir olayı ele alırken kullanılabilecek ve dikkatli olunduğunda oldukça faydalı olacak bilimsel bir yöntemdir (Adıyeke, 2020). Bu ele alımı Os-

manlı'ya uygulayan söz konusu tarihçiler de tımar sisteminin katı kanunlara dayalı yapısının, enflasyon karşısında ezildiğini ve nihayetinde sistemin sorunlar yaşayıp işlevini kaybetmeye başladığını söylemektedir. Bu savlarını da tımar sisteminin katı kurallara bağlılığını açıklayan çeşitli arşiv belgeleri ve kanun vesikalarıyla kanıtlamaya çalışmışlardır. Yani tezlerini deneylere de tabi tutmuşlardır. İlâveten bu arşivlere bağlı gelişen açıklamalar da programın kuşağını oluşturmaktadır. Gelecekte bir yeni belge bulunduğunda bu kuşaktaki açıklamalar modifiye edilerek yola devam edilecektir.

Bu görüşler bir yana, İncalcık fiyat devrimine bağlı gelişen değişimleri bir kenara bırakıp konuya askeri devrim kuramıyla yaklaşmaktadır. İncalcık'a göre asıl problem fiyat devrimi değil askeri devrimdir. Ona göre ateşli silahların yayılması, bu silahı kullanmak istemeyen tımarlı sipahileri ortadan kaldırmıştır. Burada İncalcık, sipahinin bu silahları kullanmak istemediği meselesini arşivlere dayandırarak kanıtlama çabasına girer. İncalcık, Osmanlı askeri – mali dönüşümünü ideolojik nedenlerle tüfek kullanmak istemeyen tımarlı sipahilere bağlamaktadır. Sonrasında da bu durumun esasında merkezce de hoşlukla karşılandığını belirtmektedir. Zira saray da tüfeklerin taşraya yayılmasını istememektedir (İncalcık, 2016, ss. 23-66).

İncalcık'ın bu farklı ele alımı, yani fiyat devrimini ana değişken olmaktan çıkarması ise aslında dolaylı olarak sorduğu şu sorudan ileri gelmektedir. Mealen soru şudur; Osmanlılar kanunlarını hiç değiştirmemiş midir? Örneğin onca kanun değişimi varken, tımar kanunları mı sadece değişmemiştir? İncalcık'ın bu sorusu teorik olarak yeni kapılar aralayacak ve yeni çıkarımlara fırsat verecektir. Nihayetinde de Osmanlılar daha önceden kanunlarını değiştirmişlerdir. Zaten iltizamın yaygınlaşması ve sonrasında malikane sistemine varan değişim, Osmanlıların katı kanunlarla tımarı sürdürme arzusunda olmadıklarını göstermektedir. Öyleyse değişim başka bir nedendir. Bu, rasyonel yöntemle bir teorinin çürütülmesine örnek teşkil etmektedir.

Nihayetinde İncalcık da kendi teorisi ile yukarıda ifade edilen soruyu cevaplamıştır. Bu cevap ile de kendi yaklaşımını ortaya koymuş, yani daha fazla soruyu cevaplayabilen bir çalışmayı okurla buluşturmuştur. Daha

fazla sorunun cevaplanmasını sağlayan İncalcık'ın askeri devrim yaklaşımı ise daha sonra başkalarınca test edilmeye ve yer yer yıkılmaya, yer yer de tahkim edilmeye devam etmiştir. Örneğin Pamuk, fiyat devrimi üzerine yazdığı yazısında Barkan'ın fiyat devrimi üzerine ele aldığı görüşlerini eleştirir ve Osmanlıların tımar sistemini askeri devrim nedeniyle terk ettiğini açıklar. Böylelikle İncalcık'ın tezini kuvvetlendirir (Kabacaoğlu, 2020a, s. 8). Burada Pamuk, Barkan'ın çalışmasını fiyat devrimine yönelik teorik bir sorgulamadan ziyade arşiv belgeleri üzerinden tekil sorgulamalarla yanlışlar. Böylece de Lakatos'un yarı-deneyci yaklaşımıyla paralellik arz eder ve temelde Barkan programının çekirdeğinden ziyade koruyucu kuşağı üzerinden bir eleştiri ile İncalcık'a destek çıkmış olur.

İlaveten İncalcık'ın öne sürdüğü sav, zaman içinde eleştiriye de uğramıştır. Örneğin Kolçak (Kolçak, 2012, s. 83 vd.) çalışmasında İncalcık'ın sipahilerin etik nedenlerle tüfek kullanmış olmadıkları görüşünü eleştirir. Tımar sisteminin yaşadığı değişim hakkında ekonomik ve askeri açıklamalar ile farklı savlarını dile getirir. Bu minvalde de Kolçak'ın getirdiği revizyon İncalcık'ın programının yaslandığı çekirdek birime bir eleştiri içermektedir. Zira bu revizyon ile Kolçak, İncalcık'ın, Lewis'e (Lewis, 2002) benzer biçimde benimsemiş olduğu Osmanlı gerilemesinin etik nedenlere dayandığı ön kabulünü reddetmektedir. Böylelikle İncalcık araştırma programının çekirdeğini eleştirmektedir.

Bu çalışmalar yanında İncalcık'ın görüşüne revizyon getiren başka bir çalışma da şu şekildedir; çalışmada ortaya konduğu üzere Osmanlı tımar sisteminin işlevsizleşmesi askeri devrim nedeniyle. Ama askeri devrimin tüfek ve top kullanımı bir değişken değildir. Değişimin nedeni askeri devrimin bir başka değiştirdiği şey olan savaşların uzaması hadisesidir. Zira tımarlı sipahiler esasında tüfek kullanmışlar ve yer yer piyade olarak savaşa katılmışlardır. Yani yeni savaşın teknik tarafıyla ilgili bir sorun yaşamamışlardır. Hatta saray da bu konuda onları yüreklendirmiş ve onlar da bu yeniliğe uyum sağlamıştır. Dolayısıyla ortada etik – ideolojik bir sorun yoktur. Son kertede de savaşların uzaması, tımar sistemini askeri finans açısından ve bu bağlamda da ekonomik açıdan anlamsızlaştırmıştır (Kabacaoğlu, 2020a, ss. 99-100). Bu minvalde de ortaya konan bu revizyon, İncalcık'ın çekirdeğindeki bir ön kabule, etik tutum – gerileme ilişki-

sine karşı bir başka çıkıştır. İlgili yeni çalışmanın programının çekirdeğinde ise a priori kabul edilen askeri devrimden kaçılmayacağı yani teknolojik determinizmin askeri alanda olduğu savı vardır.

Nihayetinde de açıklanan bu çalışmalar sonucunda Barkan ve Akdağ ile başlayan süreç, İncalcık ile devam etmiştir. Her biri araştırma programının çekirdeğine farklı kuram ve ön kabulleri almıştır. Zaman içinde yeni belgeler ortaya çıktıkça da eskileri değişmiş, yeni araştırmacılar yeni programlar ile açıklamalara girişmiştir. Nihayetinde Pamuk'un açıklamaları Barkan'ın tespitlerini yeni gözlemler sonucunda eleştirip farklı bir açıklamayla revize edebilmiş, İncalcık'ın çalışmaları ise tımarlı sipahilerin tüfek kullandıkları yönündeki Emecen ve Ágoston'un ortaya çıkardığı yeni bulgularla revize edilebilmiştir (Kabacaoğlu, 2020a, s. 45).

Bu süreç sonunda varılan nokta ile de fiyat devriminin yarattığı etkiler, ekonomik ve mali yapının değişimi, askeri tekniklerin değişiminin yarattığı sonuçlar ve Osmanlı etik – ideolojik yaklaşımlarının birçoğuyla alakalı daha kapsamlı açıklamalar yapılma imkanına kavuşulmuştur. Örneğin Barkan, tüfek kullanımının sistemdeki etkisini cevaplamazken, İncalcık bunu da cevabına eklemiş, lakin bu sefer de etik ahlaki değişim olmasına yani tüfeklerin kullanımının kabul edilmesine rağmen tımar sisteminin neden dönüştüğü ve-veya ortadan kaybolduğu sorusu cevapsız kalmıştır. Sonraki araştırmacılar ise bu sorulara da cevap getirmiştir. Böylelikle her bir adım kendi bağlamında bilimseldir ve genel bilimsel ilerlemeye birikimli bir biçimde katkı koymaya devam etmektedir.

Sonuç

Yukarıda da tartışıldığı üzere, Osmanlı tımarının işlevsizleşmesi hakkında çeşitli araştırmalar mevcuttur. Bu araştırmalar, çeşitli dönemlerde gerçekleştirilmiştir ve aralarında kronolojik bir sıra vardır. Yakın tarihli olanlar, bir önceki çalışmaların savlarını eleştirmektedir ve yeni savları ile literatürdeki yerini almaktadır.

Bu çalışmaların bir kısmı teorik bir kısmı ise deneyci-arşiv bazlı yaklaşımlarıyla ön plana çıkar. Lakin ilgili tüm çalışmalar temelde hem teorik hem de deneyci yaklaşıma sahiptir. Nitekim Lakatos'a göre de ilgili çalış-

maları gerçekleştiren tarihçiler, kendi bilimsel pratiklerine göre teorik ya da deneyci yaklaşımı önceler ve savlarını ortaya koymak üzere araştırmalarını inşa eder ama bu önceleme diğerini dışlamaz. İnşa faaliyeti sırasında da bilimsel çalışmanın temeli olan etik sorumlulukla bir bilimsel araştırma programı güdülür. Bu program dahilinde savlarını rasyonel kuramsal bir temele dayandıran tarihçi, temeli deneyle, yani birincil kaynak malzemesi ile test eder. Nihayetinde Lakatos'a göre bilimsel bir çalışmanın ve dolayısıyla savların temelinde de rasyonel temele dayanan ve deneylerle test edilerek yürütülen bilimsel araştırma programları yer alır.

Kendi tasarlayacağı bilimsel araştırma programına göre çalışacak olan bilim insanının temel kılavuzu rasyonel temellerdir. Bu temel, neden – sonuç ilişkisinin hakkıyla kurulması ile kendisini bulur. Etik duruşa göre bilim insanı neden – sonuç zincirlerini nedenden sonuca gidecek şekilde kurar. Bu minvalde de tarihçi, açıklamaya girişeceği neden - sonuç zincirleriyle bilimsel savlar geliştirme imkânına ulaşır. Lakin burada Lakatos, bilimsel araştırma programı ile ilgili önemli bir konunun altını çizer. Buna göre, her programın bir çekirdeği bulunur. Bu çekirdek ise araştırmacıya çalışmasında kılavuzluk eder. Çekirdek ise araştırmacının ön kabullerinden mürekkeptir. Fakat bu ön kabuller birer dogma değildir. Çünkü araştırmacı ön kabullerini deney ile test edilebilirlik imkânı olacak şekilde seçer. Bu durum kabulleri dogmadan ayırır. Ayrıca bu ön kabuller birer rasyonel sezgisel çıkarımdır. Bu haliyle de bu ön kabuller Jung'un tanımladığı şekilde bir çeşit akıl yürütmeye dayalı çıkarımdır.

Bu şekilde tarihçiler de araştırma programları tasarlayarak, çalışmalarının temeline ön kabullerini alarak birer çekirdek yaratırlar. Sonrasında çeşitli kuramlarla programlarını inşa ederler ve buna dayalı savlarını kurar ve birincil kaynaklara dayalı olarak savlarını test etme ve okura açıklama yoluna giderler. Fakat zamanla bu açıklanan savlara yeni araştırmacılar karşı koyar ve eleştiriler getirerek yeni savlar ortaya atarlar. Lakatos ise bu eski ile yeni arasındaki değişimlere, bilimin rasyonel ilerlemesi olarak bakar. Lakatos'a göre eğer eleştiriye uğrayan savlar açıklanmış olan ilgili araştırma programına göre ortaya konmuş ise bilimseldir. Dolayısıyla eleştiri getirilen ve getiren araştırmalar esasında bilimsel ilerleme yolunda birer tuğla olmaktadır. Nihayetinde de hakikate bu yolda tuğla koya koya

ulaşılabılır. Her bir araştırma eskisine göre hakikate daha fazla yaklaşılmaması anlamına gelir. Nitekim tarihçilerin çalışmaları da bu genel duruma uymaktadır. Zaman içinde çeşitli farklı savlar ortaya çıkmakta ama her yeni sav eskisinden beslenmektedir ve ilaveten eskisinden daha fazla cevap sağlamaktadır. Yoksa, savları çürümeye yüz tutan eski tarihli araştırmalar, savları çürüdüğü için bilimsel kimliklerini kaybetmezler. Tersine, bu eski araştırmalar bilimsel ilerlemeye katkı koydukları için bilimsel değerlerini korumaktadırlar.

Nihayetinde tımar sisteminin işlevsizleşmesinin farklı ele alımları da Lakatos'un ortaya koyduğu bilimsel rasyonel ilerlemeye bir örnek oluşturur. Buna göre tımar sisteminin işlevsizleşmesi ilk olarak Osmanlıların katı dünya görüşleri neticesinde reform yapamamalarıyla açıklanmıştır. Buradaki ön kabul Osmanlıların ideolojik tutumları nedeniyle değişime kapalıdır. Sonrasında ise genç kuşak bilim insanlarının bu ön kabule dayalı açıklamaları incelemeleri ve yeni belgelerin de ortaya çıkması neticesinde, bu yeni araştırmacılar, mevcut çalışmalara eleştiri getirmişlerdir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, mevcut araştırmanın, yeni savları ortaya koyacak olan yeni bilim insanına bir çıkış noktası bir ilham ya da karşı-ilham vermiş olmasıdır. Böylece eski yeniyi beslemiş olmaktadır. Nitekim yeni araştırmacılar da eleştirileri neticesinde yeni ön kabullere dayalı yeni araştırma programları gerçekleştirmişlerdir. Böylelikle de dini tutumlarla katı kararlar alan Osmanlı yönetici tipi açıklaması yerini, hayatın değişimine ayak uydurmaya çalışan bir Osmanlı yönetici tipi açıklamasına bırakmıştır. Bu yeni açıklama ise daha önceki zamanlarda yapılmış olan çalışmaların bilimselliğini bozmaz. Eski savı ortaya koyan araştırmalar da kendi bağlamları ile meşrudur, çünkü yukarıda da açıklandığı üzere bilimsel bir araştırma programına göre ortaya çıkmışlardır. İlaveten elimizdeki son savlar da gelecekte yürütülecektir. Zira insanlığın bilimsel birikimi artmaya devam edecek ve hakikate daha yakın sonuçlar ortaya çıkacaktır. Fakat elimizdeki son haliyle de hakikate en yakın açıklama, Osmanlı tımarının işlevsizleşmesinin nedenini, Osmanlı elitinin etik-dini tutumlarından ziyade, askeri devrimde, ekonomik ve demografik değişimler gibi çok boyutlu değişkenlerde görmektedir.

Kaynaklar

- Adıyeke, N. (2020). Tarih Yazımında Sınırlandırmalar: Tarihçi İçin Ceteris Paribus. *Bilig*, 94, 123-135.
- Akdağ, M. (1995). *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası: Celali İsyanları*. Cem Yayınevi.
- Alpay, Y. (2017). *Yalanın Siyaseti* (7. baskı). Destek Yayınları.
- Arslan, A. (2019). Aristoteles ve İbn-i Haldun'un Mantık Anlayışları. *İslam Felsefesi Üzerine* (ss. 113-126). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Avşar, M. (2021). *Imre Lakatos'un Bilim Felsefesi ve Yöntem Sorunu*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İzmir Katip Çelebi Üniversitesi.
- Backhouse, R. E. (1993). Lakatosian Perspectives on General Equilibrium Analysis. *Economics and Philosophy*, 9(2), 271-282. <https://doi.org/10.1017/S0266267100001565>
- Barkan, Ö. L. (1970). 16. Yüzyılın 2. Yarısında Türkiye'de Fiyat Hareketleri. *Belleten*, 34(136), 557-607.
- Beytur, T. (2017). *Carl Gustav Jung'da Bilinçli Davranış ve İçgüdü*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kırıkkale Üniversitesi.
- Blaug, M. (2010). Kuhn versus Lakatos or paradigms versus research programmes in the history of economics. İçinde S. J. Latsis (Ed.), *Method and Appraisal in Economics*. Cambridge University Press.
- DiCicco, J. M., & Levy, J. S. (1999). Power Shifts and Problem Shifts. *Journal of Conflict Resolution*, 43(6), 675-704. <https://doi.org/10.1177/0022002799043006001>
- Divitçioğlu, S. (2015). *Asya Üretim ve Tarzı ve Osmanlı Toplumunu*. Alfa Tarih.
- Dusek, V. (2015). Lakatos between Marxism and the Hungarian Heuristic Tradition. *Studies in East European Thought*, 67(1/2), 61-73.
- Eroğlu, H. (y.y.). 1.Hafta: Usul, Yöntem, metod, araştırma kavramlarının izabı. Ankara Üniversitesi Açık Ders Malzemeleri. <https://acikders.ankara.edu.tr/course/view.php?id=1808#:~:text=Metot ve metodoloji kelimeleri ise,olarak inceleyen mantık kolu>
- Feyerabend, P. (1975). Imre Lakatos. *The British Journal for the Philosophy of Science*, 26(1), 1-18. <https://doi.org/10.1093/bjps/26.1.1>
- Forrai, G. (2002). Lakatos, Reason and History. *Appraising Lakatos* (ss. 73-

- 83). Springer Netherlands. <https://doi.org/10.1007/978-94-017-0769-5-5>
- Fuller, S. (1992). Being There with Thomas Kuhn: A Parable for Postmodern Times. *History and Theory*, 31(3), 241-275. <https://doi.org/10.2307/2505370>
- George, J. (2016). A Review of Scientific Approach in the Methodology of Social Science Research: Contributions of Kuhn, Popper and Lakatos. *MPRA Paper*. <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/id/eprint/70513>
- Gilderhus, M. T. (2014). *Tarih ve Tarihçiler: Tarih Yazıcılığına Giriş*. Çev. Emine Sonnur Özcan. Atıf Yayınları.
- İnalçık, H. (2016). *Devlet-i Aliyye - Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar 4*. İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kabacaoğlu, Ö. (2020a). *Askeri Teknolojideki Gelişmelerin Osmanlı İdari Yapısına Etkileri: 1593 - 1717*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İzmir Katip Çelebi Üniversitesi.
- Kabacaoğlu, Ö. (2020b). Hermeneutik Analiz: Sosyal Bilimleri Bilim Yapan Nedir? *Evrım Ağacı*. <https://evrimagaci.org/hermeneutik-analiz-sosyal-bilimleri-bilim-yapan-nedir-8852>
- Kolçak, Ö. (2012). *XVII. yüzyıl askeri gelişimi ve Osmanlılar: 1660-64 Osmanlı-Avusturya Savaşları*. Yayınlanmamış Doktora Tezi.. İstanbul Üniversitesi.
- Lakatos, I. (2014). *Bilimsel Araştırma Programlarının Metodolojisi*. Çev. Duygu Uygun. Alfa Yayınları.
- Lakatos, I. (2020). *Matematiksel Keşfin Mantığı: Kanıtlar ve Çürütmeler* (3. baskı). Çev. Can Başkent. Nesin Matematik Köyü.
- Lewis, B. (2002). *What Went Wrong: Western Impact and Middle Eastern Response*. Oxford University Press.
- Markie, P. J. (2013). Rational Intuition and Understanding. *Philosophical Studies: An International Journal for Philosophy in the Analytic Tradition*, 163(1), 271-290.
- Musgrave, A., & Pigden, C. (2021). Imre Lakatos. İçinde *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Yaz 2021).

- Nauert, C. G. (2021). *Avrupa'da Hümanizma ve Rönesans Kültürü*. Çev. Bahar Tırnakçı. İş Bankası Kültür Yayınları.
- Özlem, D. (2015). *Tarih Felsefesi*. Notos.
- Özsoy, S. (2018). Popper ve Kuhn Arasında: Imre Lakatos ve Bilimsel Metodoloji İçin Yeni Bir Öneri. *Kaygı. Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*. <https://doi.org/10.20981/kaygi.411074>
- Öztürk, Ü. (2012). Thomas Kuhn'un Paradigma Kavrayışı Üzerine Analitik Bir İrdeleme. *Kaygı. Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, 19, 173-191.
- Popper, K. R. (1998). *Tarihselciliğin Sefaleti*. Çev. Sabri Orman. İnsan Yayınları.
- Reisch, G. A. (1991). Did Kuhn Kill Logical Empiricism? *Philosophy of Science*, 58(2), 264-277. <https://www.jstor.org/stable/1874620>
- Uçar, M. Ç. (2018). Thomas Kuhn'un Paradigma Kavramı Üzerine Bir İnceleme. *Evrım Ağacı*. <https://evrimagaci.org/thomas-kuhnun-paradigma-kavrami-uzerine-bir-inceleme-490>
- Yıldırım, C. (1997). *Bilimsel Düşünme Yöntemi: Yazılar, Bildiriler, Tartışmalar*. Bilgi Yayınevi.
- Yılmaz, S. (2015). Neoklasik Realizm: İlerletici Mi? Yozlaştırıcı Mi? Lakatosyan Bir Değerlendirme. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 46, 1-18.
- Yılmaz, T. E. (2018). *Thomas Kuhn'un Bilimsel Devrim Teorisi ve Imre Lakatos'un Eleştirisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi.

Öz: Imre Lakatos günümüz bilim anlayışını derinden etkilemiş bir filozoftur. Nitekim onun epistemoloji önerisi tarih bilimini de etkilemiştir. Lakin bu küresel duruma rağmen Lakatos, Türkçe literatürde yeteri kadar tanınmamaktadır. Halbuki Lakatosçu bakış açısıyla tarih bilimine bakıldığında, tarihyazımıyla alakalı çoğu sorunun çözümü kolaylaşır. Bu sorunlardan biri de eski tarihli savların çürümesinin, bu savların bilimselliklerinin sorgulanmasına yol açıp açmayacağıdır. Bu minvalde de bu çalışmada tımar sistemi üzerine gelişen farklı araştırmalar incelenmiştir. Bu araştırmalarda öne sürülen farklı savlar, Lakatosçu progra-

ma göre analiz edilmiş ve aralarındaki bağlar ortaya konmuştur. Bu minvalde de tarih biliminin zaman içinde birikimli biçimde ilerlediği görülmüştür. Buna göre her yeni araştırma eskisinden güç alarak daha fazla soruya cevap vermektedir. Buradan hareketle de okuru hakikate daha çok yaklaştırmaktadır. Bu son durum da Lakatos'un savıyla tutarlıdır.

Anahtar Kelimeler: Epistemoloji, filozof, Imre Lakatos, tarihyazımı, tımar sistemi.

